

زمان فعل در گویش ترکی همه‌کسی و بهار

آزیتا افراشی¹

علی طالبی انوری²

چکیده

زبان ترکی آذری در ایران دارای گویش‌های متعددی است. از آن جمله می‌توان به گویش‌های ترکی آذری در استان همدان اشاره کرد که در سطوح متفاوت آوایی، واجی، صرفی، نحوی و معنایی قابل بررسی‌اند. در مقاله حاضر قصد بر این است تا زمان‌های متعدد فعل‌ها (دستوری و غیردستوری) در دو گویش ترکی «همه‌کسی» و «بهار» در استان همدان بررسی و ساخت فعل‌ها در این دو گویش مقایسه شود. از داده‌های به دست آمده می‌توان نتیجه گرفت که از 14 زمان فعل در دو گویش، فقط در 3 زمان حال ساده، گذشته‌های ساده و کامل، قاعده‌های یکسانی وجود دارد و زمان‌های دیگر در قاعده‌هایشان متفاوت‌اند و 2 زمان نیز تنها در تلفظ فرق دارند. از 12 شناسه فعلی، 8 شناسه متفاوت و 4 شناسه مشابهند.

واژه‌های کلیدی: گویش همه‌کسی، گویش بهار، زمان فعل

1- مقدمه

روستای «همه‌کسی» از روستاهای دهستان صالح‌آباد از بخش صالح‌آباد شهرستان بهار در [استان همدان] است که در طول جغرافیای 48 درجه و 1 دقیقه و در عرض 34 درجه و 58 دقیقه در ارتفاع 1950 متری از سطح آب‌های آزاد واقع شده است (طرح هادی همه‌کسی، 1381: 15). شهرستان بهار با مساحت 1334 کیلومتر مربع شامل سه شهر «بهار»، لالجین و صالح‌آباد به مرکزیت شهرستان بهار [در استان همدان] است و نیز دارای 72 آبادی و 6 دهستان و سه بخش مرکزی، صالح‌آباد و لالجین است و بر اساس سرشماری سال 1385 دارای 122254 نفر جمعیت است (سالنامه آماری استان همدان، 1386: «ط»). شهر «بهار» مرکز بخش سیمینه‌رود از بخش‌های شهرستان همدان، استان همدان و در طول جغرافیایی 48 درجه و 25 دقیقه و در عرض جغرافیایی 34 درجه و 55 دقیقه و در بلندی 1700 متری از سطح دریا و در 8 کیلومتری شمال غربی همدان و در مسیر راه اصلی همدان - لالجین - کبودآهنگ قرار دارد (سعیدیان، 1379: 251). درباره گویش ترکی روستای «همه‌کسی» تنها پژوهش صورت گرفته

¹ - دانشجویار، گروه زبان‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی a.ling.afraشي@gmail.com

² - کارشناس ارشد زبان‌شناسی همگانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی talebali35@yahoo.com

در قالب پایان‌نامه را طالبی (1389) انجام داده است. در این مقاله قصد بر آن است تا مشخص شود که چه تفاوتی بین صرف فعل در زمان‌های مختلف در گویش ترکی بهار و همه‌کسی وجود دارد؟ با فرض «وجود تفاوت‌ها»، نگارندگان با استفاده از منابع کتابخانه‌ای موجود و پژوهش میدانی، داده‌های فعلی مورد نیاز را از طریق مصاحبه و شم زبانی گردآوری کردند.

2- ملاحظات نظری

بنا بر تعریف، زبان پیکره‌ای از واژه‌ها و نظام‌های کاربردی برای مردمی از جامعه، ملت، منطقه جغرافیایی، یا سنت فرهنگی همانند است (وبگاه فرهنگ¹). به اعتقاد کریستال (1995: 454) کاربرد نظام‌مند و عرفی صداها، نشانه‌ها یا علائم نوشتاری در جامعه انسانی برای ارتباط و ابراز وجود، زبان نام دارد. صادقی (1349) معتقد است در محدوده کشور معین و با در نظر گرفتن شرایط زبانی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی آن، بهتر است که اصطلاحات زبان² گویش³ و لهجه⁴ تعریف گردد (مدرسی، 1387: 133). مدرسی (همان) سه اصطلاح زبان، گویش و لهجه را در ارتباط با هم تعریف کرده است. او مهم‌ترین و معمول‌ترین معیار زبان‌شناختی برای تشخیص زبان از گویش را معیار فهم‌پذیری یا قابلیت فهم متقابل⁵ می‌داند. اگر گویندگان دو گونه⁶ زبانی، بدون هیچ آموزش آگاهانه، بتوانند با یکدیگر ارتباط برقرار کنند آن دو گونه زبانی، گویش‌های یک زبان واحد تلقی می‌شود. گویش در مورد تفاوت‌های تلفظی، دستوری و واژگانی گونه‌های زبانی به کار گرفته می‌شود در صورتی که لهجه تفاوت‌های تلفظی گونه‌های زبانی را نشان می‌دهد. باید بین خانواده زبان‌های ترکی⁷؛ به عنوان نام یک خانواده زبانی و ترکی (ترکی ترکیه یا استانبولی) تفاوت قائل شد. ترکی⁸ زبان رسمی و غالب کشور ترکیه است (کرنفیلد⁹، 1991: 619-620). علاوه بر آذری یا ترکی آذربایجانی هم مانند ترکی ترکیه و ترکمن شاخه‌ای از ترکی اوغوز است و علاوه بر آذربایجان، در بسیاری از مناطق ترک‌نشین ایران و عراق و آناتولی شرقی (قارص، اردهان، وان و ایغدر) نیز بدین زبان تکلم می‌شود (هیئت، 1365: 168).

1- Dictionary

2- language

3- dialect

4- accent

5- mutual intelligibility

6- Variety

7- Turkic languages

8- Turkish

9- Kornfilt, J.

2-1-1- فعل

فعل کلمه‌ای است که بر کردن کاری یا روی دادن امری یا داشتن حالتی در زمان گذشته، حال یا آینده دلالت می‌کند (ناتل خانلری، 1372: 17). اسپیزر (1373: 226) فعل را واژه‌ای تلقی می‌کند که وقوع عمل یا وجود حالتی را می‌رساند و هسته اصلی گزاره جمله را تشکیل می‌دهد. فعل در زبان‌شناسی جدید هسته و محور اصلی جمله تلقی می‌شود. به طور کلی در زبان ترکی آذری هر فعل دارای ریشه‌ای ثابت و تغییر-ناپذیر است که در صورت اتصال وندهای اشتقاقی و تصریفی به فعل، خود ریشه از هر نوع تغییری محفوظ می‌ماند (مرادی، 1379: 43-80).

2-1-1-1- ستاک حال، گذشته و مصدر

در زبان ترکی آذری ستاک حال کاملاً شبیه ریشه است و ریشه فعل از نظر صورت معادل صیغه مخاطب مفرد امر است (همان). فعل‌های زبان ترکی آذری ستاک حال خود را مطابق قاعده زیر از مصدر می‌سازند:

مصدر - علامت مصدر = ستاک حال (علامت «-» یعنی «منهای»)

مانند:

$[ji:] = [-ma\alpha] - [ji:ma\alpha]$ (بخور)

(خوردن) (علامت مصدر)

برای ساختن فعل‌های گذشته، پسوندهای مربوط به فعل گذشته به ستاک حال مطابق قاعده زیر اضافه می‌شود (خازن، 1374: 24).

علامت ستاک گذشته + ستاک حال = ستاک گذشته

مانند:

$[ji:dem] = [ji:] + [-d] + [-em]$ (خوردم)

(ضمیر گذشته) + (علامت ستاک گذشته) + (ستاک حال) = (ستاک گذشته)

خازن (همان) ضمیر را /m/ و واج قبل از آن را میانجی در نظر گرفته است.

ستاک آینده نیز به صورت زیر ساخته می‌شود:

علامت ستاک آینده + ستاک حال = ستاک آینده

مانند:

$[jijæj\alpha ej(i)n] = [ji:] + [-j] + [æj\alpha] + [-ejn]$ (خواهی خورد)

(ضمیر) (علامت ستاک آینده) (واج میانجی) (ستاک حال) = (ستاک آینده)

2-1-2- ویژگی‌های صرفی

فعل در زبان ترکی از نظر ساخت دارای سه صورت ساده، مرکب و اشتقاقی است:

- فعل ساده: فعلی است که دارای یک ریشه¹ است. در زبان ترکی حدود 600 فعل ساده وجود دارد.

مانند: [Gal] (بمان)

- فعل مرکب: تعداد فعل‌های مرکب در زبان ترکی بسیار زیاد است. فعل‌های مرکب در این زبان دو نوع است (تفکری رضایی، 17:1382):

الف - آن دسته از فعل‌هایی که از ترکیب اسم با فعل معین به دست می‌آیند. مانند:

[jɔl-æ]+[dyfæk] (به راه بیافتم)

(way-to) (make-1-pl)

ب - آن دسته از فعل‌هایی که از ترکیب اسم با فعل به دست می‌آید. مانند:

[?æɪ-čæk-maʃ] (دست کشیدن)

(hand-off-infinitive)

دیرمقدم (1376) تشکیل فعل مرکب را فرایند ساخت‌وازی قلمداد کرده است و دو فرایند «ترکیب» و «انضمام» را در تشکیل این مقوله دخیل می‌داند. فعل‌های مرکب از ترکیب اسم، صفت / قید و گروه حرف اضافه‌ای با فعل حاصل می‌شود. پر بسامدترین فعل‌های مرکب در زبان ترکی آذری با استفاده از همکردهای (ol)، (elæ) و (var) به ترتیب به معنی «بودن و شدن»، «کردن و انجام دادن» و فعل «var» به معنی «داشتن و بودن» به کار رفته است. لوپس² (2001) معتقد است که همکرد (var) به همراه همکرد (yok) پایه‌ای‌ترین صفات توصیفی³ ترکی به معنی به ترتیب (existent) «موجود» و (non-existent) «نبود»، معادل (there is) / (there is not) به معنی «وجود دارد/ ندارد»، است (لوپس به نقل از دستور زبان ترکی، 2009: 16). در زبان ترکی دو نوع «انضمام» وجود دارد که عبارتند از «انضمام مفعول صریح به فعل» و «انضمام فاعل به فعل». از فعل‌هایی که فقط در «ترکیب» استفاده می‌شوند می‌توان /tap/ (پیدا شدن)، /daniʃ/ (حرف زدن) و /ol/ (شدن) را نام برد و از فعل‌هایی که فقط تحت فرایند «انضمام» قرار گرفته‌اند می‌توان /doldur/ (پرکردن) و /iç/ (نوشیدن) را نام برد (حسین‌زاده آزاد، 1382: 26). مثال:

[sœz -daneʃ -maʃ] (حرف زدن) [var - ol - maʃ] (زنده بودن)

(ع. مصدر) (ستاک حال) (اسم) (ع. مصدر) (ه. فعلی) (صفت)

¹ - stem

² - Lewis, G.

³ - descriptive

- فعل اشتقاقی: فعل اشتقاقی فعلی است که با الحاق پسوندهایی به پایان واژه‌ها اعم از (اسم، صفت، فعل و غیره) ساخته می‌شود و شامل دو گروه زیر است:

- الف - فعل‌های اشتقاقی که با الحاق پسوندهایی به پایان اسامی، صفات و اعداد ساخته می‌شوند .
 ب - فعل‌های اشتقاقی که با الحاق پسوندهایی به ریشه فعل‌ها ساخته می‌شوند.
 بنی‌اردلان (1374) مهم‌ترین پسوندهایی را که به پایان اسامی، صفات و اعداد و غیره اضافه می‌شوند را شامل پنج گروه زیر می‌داند: 1. پسوند /-læ/ 2. پسوند /-læʃ/ 3. پسوند /-lan/ 4. پسوند /-al/ 5. پسوند /-ɑr/ . نمونه‌هایی از فعل‌های اشتقاقی نوع (الف) عبارتند از:

همه کسی بهار
 = [baʃ]+[-læ] (شروع کن)
 [jaxun]+[-næʃ] (نزدیک‌تر شو)
 =+[-lan]+ [-maʃ]+[-læn]+[ʔal] (گول خوردن)
 = [Gæra]+[-l] (سیاه شو)

ب - فعل‌های اشتقاقی که با الحاق پسوندهایی به ریشه فعل‌ها ساخته می‌شوند.
 1- پسوند /-en/ 2. پسوند /-el/ 3. پسوند /-der/ 4. پسوند /-eʃ/ 5. پسوند /-der/ . نمونه‌هایی از فعل‌های اشتقاقی نوع (ب) عبارتند از:

همه کسی بهار
 = [jæɹ]+[-en]+ [-maʃ]+[-æɲ]+[jæɹ] (دیدن شدن)
 = [çæk]+ [-maʃ]+[-el]+[çæc] (کشیده شدن)
 = [jæɹ]+[-eʃ]+[-maʃ]+[-der]+[jaz] (باعث نوشته شدن)
 = [jæɹ]+[-eʃ]+[-maʃ]+[-æʃ/eʃ]+[jæɹ] (دیدن بوسه)
 = [jyl]+[-ler]+[-maʃ]+[-dur/der]+[jul] (خندانن کردن)

2-2- نمود و زمان

نمود¹ طرز نگرش ما به عمل یا حالتی از نظر گذشت زمان² است. سه نمود کامل³ و استمراری⁴ و استمراری کامل⁵ در انگلیسی وجود دارد، مثلاً نمود کامل، چیزی را توصیف می‌کند که بعد از گذشت

¹ - aspect

² - time

³ - perfect

⁴ - progressive

⁵ - perfect progressive aspect

زمان وقوع در مورد آن صحبت می‌کنیم (لیچ¹ و دیگران، 2001: 54). نمود از مقولات فعل است و به نحوه تحقق فعل در رابطه با زمان مربوط می‌شود. نمود نحوه فعالیت یافتن فعل را از نظر شروع، پایان، استمرار، تکرار و آنی بودن نشان می‌دهد. اغلب نویسندگان دو اصطلاح «زمان دستوری» و «نمود» را در مورد پدیده‌های واحدی به کار می‌برند. هر یک از انواع گوناگون «نمود» در گروه فعلی به کار می‌رود که فعل آن نشانی از «زمان» دارد (اسپیروز، 1373: 23). زمان دستوری² کیفیت فعل است که زمان وقوع عمل را نشان می‌دهد (همان: 220). زمان دستوری به گذشته و حال (در انگلیسی) تقسیم می‌شود و تفاوت بین زمان حال و گذشته و مفهوم واقعی³ و غیر واقعی⁴ را بیان می‌کند؛ همچنین زمان دستوری حال و گذشته با اشکال استمراری و کامل فعل ترکیب می‌شوند (لیچ و دیگران، 2001: 506). لیچ (2001) زمان‌های دستوری انگلیسی را به دو زمان حال و گذشته تقسیم کرده است و سخنی از زمان استمراری آینده به میان نیاورده است. زمان حال استمراری شامل زمان غیر دستوری حال و گذشته (فقط کامل و کامل استمراری) است، زمان گذشته دستوری شامل زمان غیر دستوری، گذشته، گذشته استمراری و بعید (کامل) است و فقط زمان غیر دستوری آینده مشخص شده است (همان: 628-627). به عبارت ساده‌تر زمان دستوری حال، در برگزیده زمان‌های غیر دستوری حال و چند مورد گذشته است و زمان دستوری گذشته مابقی زمان‌های غیر دستوری گذشته را در برمی‌گیرد.

2-2-1- زمان و نمود در زبان ترکی آذری

2-2-1-1- نمود

محمدی (1374: 34) بر این باور است که نمود به عنوان مقوله فعلی مستقل از زمان در کتاب‌های دستور زبان آذری مورد توجه قرار نگرفته است و بیشتر به عنوان گونه‌ای از مقوله زمان تلقی گردیده است و توصیفات در این زمینه غیر واقع‌گرایانه و نارسا است. ترکی آذری نظام زمان دستوری دوتایی دارد یعنی آنچه قبل از لحظه سخن گفتن اتفاق افتاده «گذشته»⁵ و آنچه این لحظه یا بعد از آن روی می‌دهد «غیر گذشته»⁶ نام دارد. زمان غیر دستوری (همان سه زمان) حال، گذشته و آینده است که پیوسته جانشین هم می‌شوند و ثابت نیستند، چون زمان پیوسته در حال گذر است، ولی زمان دستوری با زمان غیر دستوری فرق دارد، گرچه ظاهراً زمان دستوری، زمان غیر دستوری زبان را منعکس می‌کند. تفاوت زمان دستوری و غیر دستوری به شرح زیر است:

1. همیشه زمان دستوری خاص همپایه‌اش را در تقسیم‌بندی زمان نشان نمی‌دهد. مانند:

[sæhær mædræsejæ jɪjæræm] (فردا به مدرسه خواهیم رفت)

¹ - Leech

² - tense

³ - real meaning

⁴ - unreal

⁵ - past

⁶ - non-past

در این جمله‌ها زمان دستوری، حال ساده است ولی زمان غیردستوری آینده ساده است.
2. نظام زمان دستوری در ترکی آذری مانند اکثر زبان‌ها با تقسیم‌بندی حال و گذشته و آینده، تطبیق ندارد.

3. یک موقعیت را می‌توان با زمان‌های مختلف دستوری مختلف بیان کرد. مانند:

[mæn ʝedmijæʝaɾæm ʝolaræ, ʝæjæ ʝeddem, teztær sænæ dijæræ]

(زمان دستوری گذشته) (زمان غیردستوری غیرگذشته [آینده])

« به خانه آنها نخواهم رفت، اگر رفتم، زودتر به تو می‌گویم.»

محمدی در ادامه زمان دستوری غیرگذشته را به حال و آینده تقسیم می‌کند. لاینز¹ (1981) نمود را ترجمه‌ای از واژه «vid» روسی می‌داند که ابتدا برای اشاره به تمایز کامل² و غیر کامل³ در تعریف فعل - های روسی و سایر زبان‌های اسلاویک به کار می‌رفته است؛ در واقع نمود اشاره به روش برآورده شدن (انجام) موقعیتی است که با فعل بیان می‌شود و توسط گوینده احساس می‌شود. از تقابل‌های نمودی در زبان ترکی می‌توان از تقابل نمود کامل و ناقص و نمود عادتی حال و گذشته نام برد (لاینز به نقل از امین غفاری قره‌شیران، 1379: «ه»).

2-2-1-2- زمان

بنی‌اردلان (1374) و وزین‌پور (1345) و دیگران زمان‌های (دستوری) ترکی را دو نوع حال و گذشته می‌دانند. هر یک از این زمان‌ها در زمان‌های غیردستوری چندی بروز می‌کند. به عبارت دیگر زمان غیردستوری، حال، گذشته و آینده است و زمان دستوری، حال و گذشته است ولی زمان غیردستوری به اشکال مختلفی در سه شق خود بروز می‌کند (لیچ، 2001: 629-628). برای معرفی اشکال مختلف زمان ترکی تنها زمان غیردستوری معرفی نمی‌شود چون این پدیده با نمود و وجه هم در هم آمیخته است. پس معرفی زمان‌های فعل‌های دو گویش ترکی «همه‌کسی» و «بهار» در واقع شامل هر سه پدیده است. در فعل‌های ترکی شخص⁴، زمان دستوری (حال، گذشته، استنباطی، آینده، aorist⁵)، وجه (شرطی، امری، وجوبی، تمنایی) و نمود را بیان می‌شود. می‌توان فعل‌های ترکی را منفی⁶، مقدر⁷ و نامقدر⁸ ساخت (لویس به نقل از دستور زبان ترکی، 2009: 24). لازم به ذکر است که سه مورد اخیر به

³ - Lyons, John

⁴ - perfection

³ - imperfection

⁴ - person

⁵ - در بعضی از زبان‌ها نمود کامل، زمان دستوری فعل؛ این اصطلاح در ترکی به تسامح به طور کلی تمام اقسام زمان حال اطلاق می‌شود.

⁶ - negative

⁷ - potential

⁸ - impotential

کمک پسوند ساخته می‌شود و عامل منفی‌ساز را لوئیس میانوند¹ ذکر کرده است و معادل مقدر و نامقدر در انگلیسی به ترتیب (can) و (can not) است.

2-2- شناسه‌ها [پسوندهای فعلی/ضمایر پیوسته/پسوندهای زمان حال و

گذشته] در دو گویش «همه‌کسی» و «بهار» و زبان ترکی آذری

وزین‌پور (26: 1348) این شناسه‌ها را «عناصر اشتقاقی فعل بودن یا پی‌بندها» معرفی کرده است که دربردارنده مشخصات زیر است:

الف- شخص و عدد را می‌سازند

ب- برای زمان حال و گذشته دو گونه متفاوت دارند

پ- اکثر آنها طبق قانون هماهنگی مصوت‌ها، گونه‌های دوگانه یا چهارگانه پیدا می‌کنند.

در زیر شناسه‌های گویش‌های ترکی «همه‌کسی»، «بهار» و ترکی آذری به صورت جدول ارائه می‌-

شود.

زمان	شخص		اول	دوم	سوم
	عدد	گویش و زبان			
حال	۱	«همه‌کسی»	/-æm/ → [-æm]	/-ein/ → [-ein]	ø, [-e(r)]
		«بهار»	/-æm/ → [-æm]	/-æi/ → [-æi]	(¹)ø, [-d(e)]
		ترکی آذری	/-am/ → [-am], [-æm]	/-san/ → [-san], [-sæn]	(²)ø, [-u]
	۲	«همه‌کسی»	[-æk/g]	[-eiz]	[-læ(r)]
		«بهار»	[-æf]	[-eiz]	[-læ]
		ترکی آذری	/uc/, /ux/ → [-uc], [-uc], [ix], [-ux]	/-siz/ → [-siz], [-suz], [-syz], [-suz]	/-lar/ → [-lar], [-lær]
گذشته	۱	«همه‌کسی»	/-em/ → [-em]	/-in/ → [-in]	/-e/ → [-e]
		«بهار»	/-em/ → [-em], [-œm], [-um]	[i:] → [i:]	/-e/ → [-e]
		ترکی آذری	/-im/ → [-m], [ym], [-um], [-im]	/-in/ → [-in], [-un], [-yn], [-un]	/-u/ → [-u]
	۲	«همه‌کسی»	[-ik/g]	/-iz/ → [-iz]	/-e-læ(r)/ → [-e-læ(r)]
		«بهار»	/-ij/ → [-ij]	/-iz/ → [-iz]	/-e-læ/ → [-e-læ]
		ترکی آذری	→ (- ³)/-uc/, /ux/ [-ic], [-uc] [-ix], [-ux]	/-iz/ → [-iz], [-uz], [-yz], [-uz]	/-i-læ(r)/ → [-i-læ(r)], [-u-ær], [-y-læ(r)], [-u-lar]

جدول 1- شناسه‌های گویش‌های ترکی «همه‌کسی»، «بهار» و ترکی آذری

¹ - infix

توضیحات خانه‌های شماره‌گذاری شده جدول فوق عبارتند از:

1. در گویش «بهار»، [-e] و [-de] به ترتیب در زمان‌های حال استمراری و حال قصدی (آینده) استفاده می‌شوند.

2. وزین پور (1348) پی‌بند (شناسه) فعلی سوم شخص مفرد را در برخی از گویش‌ها از جمله رضائیه (ارومیه) و خوی [-u]، ذکر کرده است.

3. شناسه‌های /-uɔc, uɔx/ بر حسب گویش مربوطه تلفظ می‌شوند و وی سخنی از /-aG/ یا /-iG/ به میان نیاورده است ولی احمدی‌گیوی (1383) این موارد را هم جزء شناسه‌های ترکی آذری آورده است (احمدی‌گیوی، 1383:370-369).

- شناسه‌های اول شخص جمع حال و گذشته ترکی آذری یکسان است.

2-3-2- تنوع سه زمان غیر دستوری حال، گذشته و آینده، وجه و نمود

2-3-1- زمان حال ساده (عادت)

بر انجام کلی و تکراری و عادی فعل در زمان حال یا آینده نزدیک دلالت می‌کند.

قاعده زمان حال ساده

پسوندهای فعلی +[-æɾ] /-æɾ/ → /-d/ و [-d] + ریشه : همه کسی

پسوندهای فعلی +[-æɾ] → /-æɾ/ + ریشه : بهار

پسوندهای فعلی +[-æɾ] و [-ar] /-ar/ → + ریشه : ترکی آذری

لازم به ذکر است که پسوند /-d/ در گویش «همه‌کسی» برای حال و آینده استفاده می‌شود و برای

سوم شخص مفرد و جمع استفاده نمی‌شود. همچنین در گویش «همه‌کسی»، بیشتر /-d/ کاربرد دارد تا /-æɾ/. به ریشه‌هایی که به واکه ختم شوند، /-d/ اضافه نمی‌شود. به نمونه‌های زیر توجه کنید:

	همه کسی	بهار
	=/[cæs+-d+-æm]	[cæs+-æɾ+-æm]
		(می‌برم)

2-3-2- زمان حال استمراری

به ادامه یافتن عملی در زمان حال یا آینده نزدیک دلالت می‌کند.

قاعده زمان حال استمراری

پسوندهای فعلی +[-ir] → /-ir/ + ریشه : همه کسی

پسوندهای فعلی +[-er] /-œɾ] → + ریشه : بهار

پسوندهای فعلی + (با گونه‌های چهارتایی) /-ir/ + ریشه : ترکی آذری

به نمونه‌های زیر توجه کنید:

همه کسی	بهار
[cæ+s-ir+-ejn]	[cæ+s-er+-æj]
[cæ+s-ir+ø]	[cæ+s-er+-e]

2-3-3- زمان حال کامل (پرداخته)

به عملی اشاره دارد که در زمان حال کاملاً انجام شده و پایان یافته است.

قاعده زمان حال کامل

پسوندهای فعلی + (در سوم شخص مفرد و جمع /-eb/ → [-eb] → /-miʃ/ → [-miʃ] + ریشه :

همه کسی

پسوندهای فعلی + (در سوم شخص مفرد و جمع /-ed/ → [-ed] → /-miʃ/ → [-miʃ] + ریشه : بهار

الف - در اول شخص مفرد و جمع: پسوندهای فعلی + (با گونه‌های چهارتایی): /-miʃ/ + ریشه : ترکی آذری

ب - در دوم شخص مفرد و جمع: پسوندهای فعلی + (با گونه‌های چهارتایی): /-mi/ + ریشه

پ - در سوم شخص مفرد و جمع: پسوندهای فعلی + (هر کدام با گونه‌های چهارتایی) /-ip/ → /-ip/ + ریشه

لازم به ذکر است که در سوم شخص مفرد و جمع در گویش «بهار» از /-ed/ به جای /-miʃ/

استفاده می‌شود. /-de/ شناسه فعلی سوم شخص مفرد در گویش «بهار» و گاهی در گویش «همه‌کسی»

در زمان حال کامل است.

- فرمول زمان حال کامل در ترکی آذری مخصوص گویش تبریز و اطراف آن است، ساختار دیگر

این است که در همه اشخاص از /-miʃ/ استفاده شود (احمدی‌گیوی، 1383: 82-81).

وزین‌پور (1348) در سوم شخص به /-ib/ اشاره‌ای نکرده است. به نمونه‌های زیر توجه کنید:

بهار

همه کسی

[jœr+-ed+-delæ] [jœr+-eb+-delæ(r)]/[=+-de] (دیده‌اند)

2-3-4- زمان حال شرطی

با این زمان کلمه شرط /-æʃæ/ (اگر) نیز به کار می‌رود. این واژه در گویش ترکی «همه‌کسی»

[-ʔæʃæ] است.

قاعده زمان حال شرطی

پسوندهای فعلی + e + ریشه + (ʔæʃæ) : همه کسی

پسوندهای فعلی + [-sæ] → /-sæ/ + ریشه + (ʔæʃæ) : بهار

پسوندهای فعلی + (گونه‌های دوتایی) /-sɑ/ + ریشه + (æʃæ) : ترکی آذری

در گویش «همه‌کسی» زمان حال شرطی دارای ویژگی‌های زیر است:

الف - فقط در سوم شخص جمع [-se] وجود دارد .

ب- پسوند شرطی ساز در گویش ترکی «همه کسی» برای اول شخص مفرد [-e]، سوم شخص مفرد [-æ] و برای دوم شخص مفرد و جمع حذف شده است.

در گویش ترکی «بهار» و زبان آذری واکه‌های پسوندهای فعلی زمان حال به دلیل همجواری با پسوند /-sə/ حذف شده است. به علت تفاوت زیاد ساختمان حال شرطی در گویش ترکی «همه کسی» با گویش «بهار» و ترکی آذری، فعل «بریدن» در دو گویش صرف شده است. گفتنی است که جواب حال شرطی معمولاً با زمان حال عادی بیان می‌شود (وزین‌پور، 1348: 61).

همه کسی	بهار
[(?æjæ)+cæs+-e+-m]	[(?æjæ)+cæs+-sæ+-m] (اگر بیرم)

2-3-5- حال التزامی

این فعل انجام گرفتن کاری را با شک و تردید یا آرزو بیان می‌دارد و گاه در مورد اجبار نیز به کار می‌رود. می‌توانیم با این زمان [jæræc]، [jæræj]، [jæræk/g] و [?især] به ترتیب در ترکی آذری، گویش «بهار» و گویش «همه کسی» استفاده کنیم و همگی به معنی «باید» است.

قاعده زمان حال التزامی

پسوندهای فعلی + ریشه + (jæræk/g) (?især) : همه کسی

پسوندهای فعلی + /-æ/ + ریشه (jæræj) : بهار

پسوندهای فعلی + (یا دوگانه) /-a/ + ریشه + (jæræc) : ترکی آذری

زمان حال التزامی در گویش ترکی «همه کسی» مانند حال شرطی، همراه با تغییرات آهنگ و کلمه

شرط /التزام، صرف می‌شود. مثال:

همه کسی:	بهار:
[(jæræj)+cæs+-æ+-jz]	[(?æræk/g)/(?især)+cæs+-ejz] (باید بیرید)

2-3-6- زمان حال کامل التزامی

قاعده زمان حال کامل التزامی

پسوندهای فعلی + -e + /olmæG/ + /-miʃ/ + ریشه + [(?især)/(jæræk/g)] : همه کسی

پسوندهای فعلی + /-æ/ + /olmæG/ + /-miʃ/ + ریشه + (jæræj) : بهار

پسوندهای فعلی + /-a/ + /olmæG,x/ + /-miʃ/ + ریشه + (jæræc) : ترکی آذری

/-miʃ/ در ترکی آذری با گونه‌های چهارتایی به کار می‌رود. /-olmæG/ در گویش‌های

ترکی «همه کسی» و «بهار»، [-olmæx] است و معنی آن «بودن» یا «شدن» است. پسوندهای فعلی

گویش «همه کسی»، همان پسوندهای حال شرطی /التزامی است. در زیر نمونه‌هایی از «زمان حال کامل التزامی» ارائه می‌شود:

(باید بریده باشند) (jæræj)+cæs+miʃ+?ol+-æ+-læ : بهار
 همه کسی [(?især)/(jæræk/g)+cæs+miʃ+os+-se+læ(r)]

- در این نمونه (l) در پسوند (ol) با (s) همگون شده است.

2-3-7- زمان حال قصدی (آینده)

بنی‌اردلان (1374: 136) علامت این زمان را /-æjæG/ در گویش ترکی «بهار» ذکر کرده است. به نظر می‌رسد این پسوند علامت آینده مبهم در گویش ترکی «همه‌کسی» نیز باشد. و پسوند /-d/ به عنوان علامت آینده قصدی (قطعی) باشد.

قاعده زمان حال قصدی (آینده)

الف - پسوندهای فعلی زمان حال /-d/+ → [-d] + ریشه ه:

ب - پسوندهای فعلی زمان حال /-/+ → [-æjæɣ]

/æjæG/+ ریشه

پسوندهای فعلی زمان حال /-æjæG/+ ریشه بهار:

پسوندهای فعلی زمان حال /-æjæɣ, G, c/+ ریشه ترکی آذری

مانند

بهار:

همه‌کسی:

[(cæs)+-æjæɣ+-ejz] (خواهید برید)

=

[cæs+-e+ø] (حتماً خواهد برید)

-

2-3-8- زمان گذشته

زمان گذشته به عملی که در گذشته انجام شده یا قصد انجام‌دادن آن در میان بوده است، دلالت می‌کند. فرمول این زمان در گویش‌های «همه‌کسی» و «بهار» و زبان ترکی آذری به ترتیب زیر است:

قاعده زمان گذشته

پسوندهای فعلی گذشته + [-d] /-d/ → + ریشه: همه‌کسی

پسوندهای فعلی گذشته + [-d] → /-d/ + ریشه بهار

پسوندهای فعلی گذشته + [-d] → /-d/ + ریشه ترکی آذری

مرادی (1380-1379: 44) وند زمان گذشته را در لهجه‌های تبریز و نَقه‌ده با چهارگونه [-du]

، [-di]، [-du] و [-dy] که همان /-di/ است می‌داند. دلیل آن این است که وی مصدر را در زبان ترکی از حذف ستاک گذشته گرفته است و این با نظر روحانی (1378) در تضاد است. روحانی بر این باور است که پسوند مصدری به ستاک حال افزوده می‌شود. وزین پور (1348: 59) نشانه گذشته را [-d] و [-

uid] و احمدی‌گیوی (1383: 73) میانوند گذشته (پسوند) را [-uid] معرفی کرده است. مانند:

همه کسی بهار
 [(cæs)+-d+-e-læ] [=+-e-læ(r)] (بریدن)

2-3-9- زمان گذشته عادتی

زمان گذشته عادتی بر انجام گرفتن کاری بطور عادتی دلالت می کند.

قاعده زمان گذشته عادتی

پسوندهای فعلی + /-d/ + /-er/ [-er] → + ریشه :همه کسی

پسوندهای فعلی + /-d/ + [-æɹ] → + ریشه :بهار

پسوندهای فعلی + /-d/ + [-æɹ] ، [-ar] → + ریشه :ترکی آذری

مانند

همه کسی بهار
 [=+-er+=] [cæs+-æɹ+-d+-e] (می برید)

[cæs+-er+-d+-e-læ(r)] [cæs+-æɹ+-d+-e-læ] (می بریدند)

[-æɹ] گاه در زمان گذشته عادتی در گویش «همه کسی» هم به کار می رود.

2-3-10- زمان گذشته استمراری

زمان گذشته استمراری به انجام گرفتن کاری در زمان گذشته به صورت مداوم دلالت می کند.

قاعده زمان گذشته استمراری

پسوندهای فعلی + /-d/ + [-ir] → + ریشه :همه کسی

پسوندهای فعلی + /-d/ + [-æɹ] → + ریشه :بهار

پسوندهای فعلی + /-d/ + (با گونه های چهارتایی) /-ir/ + ریشه :ترکی آذری

در گویش ترکی «بهار» گذشته استمراری همانند گذشته عادتی صرف می شود. مانند

همه کسی بهار
 [cæs+-ir+-d+-e] [cæs+-æɹ+-d+-e] (می برید)

2-3-11- زمان گذشته کامل (پرداخته)

زمان گذشته کامل بر عملی که در زمان گذشته به پایان رسیده، اشاره می کند.

قاعده زمان گذشته کامل

پسوندهای فعلی + /-d/ + [-miʃ] → /-miʃ/ + ریشه : همه کسی
 پسوندهای فعلی + /-d/ + [-miʃ] → /-miʃ/ + ریشه : بهار
 پسوندهای فعلی + /-d/ + (با چهار تکواژگونه) /-miʃ/ + ریشه : ترکی آذری

مانند

بهار	همه کسی
[cæs+-miʃ+-d+-em] (بریده بودم)	=
[cæs+-miʃ+-d+-iʒ] (بریده بودیم)	[+=ik/g]

2-3-12- زمان گذشته قصدی

زمان گذشته قصدی، قصد انجام دادن کاری را در گذشته نشان می‌دهد. وزین پور (74:1348) فقط یک نوع (نقلی) را برای این زمان معرفی کرده است. که با میانوند [پسوند] /-aʃaG/ و نشانه گذشته /-tud/ ساخته می‌شود. هیئت این زمان را به دو نوع «نقلی» و «روایتی» تقسیم می‌کند و پسوندهای این دو نوع را به ترتیب زیر آورده است (بنی‌ادلان، 1374، 144-143):

2-3-13- گذشته قصدی نقلی

قاعده زمان گذشته قصدی نقلی

پسوندهای فعلی + /-ed/ + /-æʃaɣ/ + ریشه : بهار
 پسوندهای فعلی + /-id/ + /-æʃæc/ + /-aʃaG, x/ + ریشه : ترکی آذری
 پسوندهای فعلی گذشته + /-id/ + /-æʃaɣ/ → [-æʃaɣ] + ریشه : همه کسی
 وزین پور پسوند فعلی را در این زمان [-æʃaɣ] و [-aʃaɣ] ذکر می‌کند و [-tud] را علامت گذشته می‌داند (وزین پور، 1348، 74). به نمونه‌های زیر توجه کنید:

بهار

همه کسی

[cæs+-æʃæɣ+-ed+-em] (می‌خواستم ببرم)	[cæs+-æʃæɣ+-id+-em]
--------------------------------------	---------------------

احمدی گیوی (1383: 378, 98) از پسوند /-aʃaɣ/ و گونه‌های دیگر آن به عنوان «آینده» و «آینده قطعی» و «آینده در گذشته» نام برده است (همان: 101).

امین غفاری قره‌شیران (1379: 111) یکی از زمان‌های گذشته ترکی را «آینده در گذشته» می‌داند که خود دارای قطعی (اخباری) و غیرقطعی (التزامی) است و هر کدام از این دو شق دارای دو صورت نقلی و روایتی است که در روایتی گوینده خبر، خود شاهد حادثه نبوده بلکه آن را از زبان دیگران بازگو می‌کند و مثال او از آینده در گذشته قطعی به صورت زیر است:

[aɣaʃda bylbyllær oxijarijmuʃlar] ترکی آذری

[?aɣaʃ ?æsenæ bolbollær ?oxijer imiʃlæ(r)] همه کسی

« بلبلان روی درخت آواز می‌خوانده‌اند. »

قاعده زمان آینده در گذشته قطعی روایتی

شناسه + فعل معین + وند ær/ar + ریشه فعل

شناسه + (فعل معین) -imiʃ + (وند) -er + ریشه فعل: همه کسی

احمدی گیوی (1383: 101) آینده در گذشته را به دو نوع دیداری/شهودی و نادیده/شنیداری تقسیم می‌کند. نوع دیداری او همان گذشته قصدی روایتی بنی‌اردلان (1374:144) است و نوع نادیده او به صورت زیر است:

قاعده زمان آینده در گذشته نادیده(شنیداری)

شناسه‌ها+(با گونه‌های آن)/-imiʃ/+(با انواع و گونه‌های آن)/-aʃaG/ + ریشه فعل: ترکی آذری

به این نمونه از ترکی آذری توجه نمائید: [cæs+-æʃæc+-imiʃ+-æm] (بنا بود بېرم)

2-3-14- گذشته قصدی روایتی

قاعده زمان گذشته قصدی روایتی(1)

پسوندهای فعلی حال + /-emiʃ/ + /-æʃaG/ + ریشه: بهار

صورت این زمان در گویش «همه کسی» صورت زیر است:

قاعده زمان گذشته قصدی روایتی(2)

پسوندهای فعلی حال + [-imiʃ] → /-imiʃ/ + [-æʃaʁ] → /-æʃaG/ + ریشه: همه کسی

مانند

بهار

همه کسی

[cæs+-æʃaʁ+-emiʃ+-æj] [cæs+-æʃaʁ+-imiʃ+-ejn] (قرار بود بیری)

2-3-15- زمان گذشته شرطی

پسوندهای زمان گذشته شرطی در گویش ترکی «بهار» /-sæ/ و /-jd/ است و همین پسوندها در زبان ترکی آذری /-sa/ با گونه‌های [-sa] و [-sæ] و /-jd/ با گونه [-jd] است. در گویش ترکی «همه-کسی» پسوند /-sæ/ از همه اشخاص حذف شده است. همه شناسه‌های (پسوندها) فعلی در این زمان گذشته هستند.

قاعده زمان گذشته شرطی

پسوندهای فعلی + -jd + -e + ریشه + (?æjæ): همه کسی

پسوندهای فعلی + -jd + [-sæ] → /-sæ/ + ریشه + ?æjæ: بهار

پسوندهای فعلی + -jd + (-sa/ (با دو گونه) + ریشه + æjæ: ترکی آذری

همه کسی

بهار

[?æjæ+cæs+-e+-jd+-em] [?æjæ+cæs+-sæ+-jd+-em] (اگر بریده بودم)

2-3-16- زمان گذشته التزامی (رجایی)

پسوند گذشته التزامی در گویش «بهار» /-æ/ و پسوند زمان گذشته /-jd/، با گونه‌های [-æ] و [-jd] است. در ترکی آذری، /-a/ با دو گونه و /-jd/ با گونه [-jd] است. بنی‌اردلان (146:1374) این زمان را در گویش «بهار» و ترکی آذری با کلمه شرط /(?æjæ(r)/ آورده است؛ و وزین‌پور (1348: 79) با کلمه اختیاری /jæræc/ به معنی «باید» آورده است. احمدی‌گیوی (1383: 88-89) ماضی التزامی را دو گونه شرطی و غیرشرطی تقسیم کرده است. که دو نوع شرطی و غیرشرطی را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

قاعده زمان گذشته التزامی شرطی

پسوندهای فعلی حال (با تغییرات آوایی) + /-sa/ + /-olmaG/ + /-miʃ/ + ریشه

قاعده زمان گذشته التزامی غیرشرطی

پسوندهای فعلی حال (با تغییرات آوایی) + /-a/ + /-olmaG/ + /-miʃ/ + ریشه

زمان گذشته التزامی (رجایی) در مورد اجبار یا آرزوی تحقق نیافته در زمان گذشته به کار می‌رود. جواب این زمان معمولاً با گذشته التزامی رجایی بیان می‌شود (وزین‌پور، 1348: 80). فرمول زمان گذشته التزامی به ترتیب زیر است:

قاعده زمان گذشته التزامی

پسوندهای فعلی + -jd + -æ + ریشه + jæræc: بهار

پسوندهای فعلی + -jd + -a/æ + ریشه + jæræc: ترکی آذری

پسوندهای فعلی + -jd + -e + ریشه + (jæræc/g) /især): همه کسی

لازم به ذکر است که زمان گذشته التزامی در گویش «همه‌کسی» همان گذشته شرطی است و تفاوت آن با گذشته شرطی این است که اینجا کلمات [jæræc, g /især] به معنی «باید» همراه با تغییرات آهنگ ادای فعل به کار می‌رود. مثال‌های زیر بیانگر گذشته التزامی‌اند:

(اگر می‌برید) [jæræc + cæs + -æ + -jd + -e]: بهار

(همه کسی) [jæræc + cæs + -e + -jd + -e]: همه کسی

2-3-17- زمان گذشته کامل

زمان گذشته کامل، اجبار یا آرزوی تحقق نیافته در زمان گذشته دور را می‌رساند. روش ساخت این زمان به این ترتیب است که فعل کمکی /olmaG/ و پسوند /-miʃ/ میان ریشه و پسوندهای زمان گذشته التزامی قرار می‌گیرد. مانند

(باید بریده بودم) [jæɾæj]+cæs+-miʃ+ol+-æ+-jd+-em]: بهار
همه کسی: [ʔisær+jæɾæk]+cæs+-miʃ+-ol+-e+-jd+-em]

3- نتیجه گیری

1-5- شناسه ها

طبق جدول [2] می توان تفاوت های دو گویش «بهار» و «همه کسی» را در نوع این شناسه ها به این صورت نشان داد: در جدول علامت (=) به معنی شناسه های واحد در دو گویش و علامت (\neq) به معنی شناسه های متفاوت در دو گویش است. در گویش های «همه کسی» و «بهار» از 12 شناسه فعلی، 8 شناسه متفاوت است.

3	2	1	↓ شخص ←	زمان
\neq	\neq	=	مفرد	حال
\neq	=	\neq	جمع	
=	\neq	\neq	مفرد	گذشته
\neq	=	\neq	جمع	

جدول 2- شاخص شناسه های گویش های ترکی «همه کسی» و «بهار»

3-2- تنوع سه زمان غیر دستوری حال، گذشته و آینده که شامل وجه و نمود هم می -

شود

الف- زمان حال ساده (عادت) ب- زمان حال استمراری پ- زمان حال کامل (پرداخته) ت- زمان حال شرطی ث- حال التزامی ج- زمان حال کامل التزامی چ- زمان حال قصدی (آینده) ح- زمان گذشته خ- زمان گذشته عادت د- زمان گذشته استمراری ذ- زمان گذشته کامل (پرداخته) ر- زمان گذشته قصدی: ر-1. گذشته قصدی نقلی ر-2. گذشته قصدی روایتی ز- زمان گذشته شرطی ژ- زمان گذشته التزامی (رجایی) س- زمان گذشته کامل.

در ساخت انواع فعل گذشته و غیر گذشته (حال و آینده مرسوم)، تفاوت بین دو گویش بارز است؛ پسوند /d که در ترکی آذری و «بهار» گذشته‌ساز است، در گویش «همه‌کسی» برای غیر گذشته هم به کار می‌رود.

- از مقایسه قواعد زمان‌های مختلف فعل، طبق ترتیب زیر تفاوت‌های بین دو گویش مشخص می‌شود:
1. در حال ساده قاعده‌ها یکی است و در گویش «همه‌کسی» قاعده دیگری با کاربرد بیشتر وجود دارد.
 2. در حال استمراری قاعده‌ها فرق می‌کند.
 3. در حال کامل قاعده‌ها بیشتر از نظر تلفظ فرق دارند.
 4. قاعده ساخت حال شرطی فرق دارد.
 5. در حال التزامی و حال کامل التزامی قاعده‌ها فرق دارد.
 6. در حال قصدی قاعده‌ها یکی است و در گویش «همه‌کسی» قاعده دیگری نیز وجود دارد.
 7. در گذشته ساده قاعده‌ها یکی است.
 8. در گذشته عادی استمراری قاعده‌ها تفاوت دارند.
 9. در گذشته استمراری قاعده‌ها تفاوت دارند.
 10. گذشته کامل قاعده یکسانی در هر دو گویش دارد.
 11. در گذشته نقلی قاعده‌ها بیشتر از نظر تلفظ فرق دارند.
 12. در گذشته شرطی قاعده‌ها فرق می‌کند.
 13. در گذشته التزامی فرق دارند، یک قاعده واحد برای بیان التزامی شرطی و گذشته شرطی در گویش «همه‌کسی» به کار می‌رود.
 14. در گذشته کامل قاعده‌ها فرق می‌کند.

منابع

- احمدی گیوی، حسن (1383). دستور تطبیقی زبان ترکی و فارسی. تهران: نشر قطره.
- اسپیرز، ر. ای. (1373). فرهنگ اصطلاحات دستور زبان انگلیسی. ترجمه احمد صدارتی. تهران: نشر نی.
- امین غفاری قره‌شیران، مریم (1379). نمود در زبان ترکی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- بنی‌اردلان، محمد (1374). بررسی ساختمان صرفی اجزای کلام در گویش ترکی «بهار» (همدان) و مقایسه آن با زبان ترکی آذری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- تفکری رضایی، شجاع (1382). کنترل فاعلی در جملات خودایستا در زبان ترکی آذری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تهران.

- حسین زاده آزاد، طویی (1382). *فعل مرکب در زبان ترکی و اشتقاق‌های حاصل از آن*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- خازن، عزت‌الله (1374). *توصیف فعل در زبان ترکی آذربایجانی (بر اساس نظریه مقوله و میزان)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تهران.
- دبیرمقدم، محمد (1376). "فعل مرکب در فارسی" *مجله زبان‌شناسی*، س 12، ش 1 و 2، صص 2-46.
- روحانی، علیرضا (1378). *فعل مرکب در زبان ترکی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تربیت مدرس
- سالنامه آماری استان همدان* (1386). همدان: دفتر آمار و اطلاعات معاونت برنامه‌ریزی استانداری همدان.
- سعیدیان، عبدالحسین (1379). *شهرهای ایران*. تهران: انتشارات علم و زندگی.
- طالبی انوری، علی (1389). *مقایسه صرفی اجزای کلام در گویش ترکی روستای «همه‌کسی» و گویش ترکی «بهار» در استان همدان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- طرح هادی روستای همه‌کسی (1381). همدان: دفتر فنی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان همدان.
- محمدی، علی (1374). *زمان و نمود در ترکی آذری*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- مدرسی، یحیی (1387). *درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مرادی، بهمن (80-1379). *مقایسه لهجه نقده با تبریز (دوگانه ترکی آذری)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ناتل خانلری، پرویز (1372). *دستور زبان فارسی*. تهران: انتشارات طوس.
- وزین‌پور، نادر (1345). *صرف افعال در زبان ترکی و مقایسه با افعال فارسی*. رساله دکتری. تهران: دانشگاه تهران.
- وزین‌پور، نادر (1348). *ساختمان فعل در زبان ترکی*. تهران: چاپخانه مهر.
- هیئت، جواد (1365). *سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی*. تهران: نشر نو.
- Lars, J. (1998). "The History of Turkic". In Lars Johanson & Éva Ágnes Csató (eds) *The Turkic Languages*. London, New York: Routledge, 81-125.
- Leech, G. and B. Cruickshank. and R. Ivanič. 2001. *An A-Z of English Grammar & Usage*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Lewis, G. (2001). *Turkish grammar*. Oxford: Oxford university press
- Crystal, D. (1995). *The Cambridge Encyclopedia of The English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kornfilt, J. (1991). "Turkish and The Turkic Languages". In *The World's Major Languages*. Ed. By B. Comrie. Great Britain: Mackays, Chatham, Kent.

<http://dictionary.reference.com>

سید ابراهیم
